

Niko TOŠ¹IZVIRNI
ZNAŠTVENI
ČLANEK

PRIMERJALNA ANALIZA RELIGIOZNOSTI

- v Sloveniji in državah Srednje in Vzhodne Evrope²

Povzetek. Na osnovi podatkov, zbranih v sedmih srednje- in vzhodnoevropskih državah (*Aufbruch der Kirchen*, 1997) se je avtor lotil poizkusa izvirne klasifikacije pojava religioznosti. V prvem koraku je na nacionalnih vzorcih (Poljska, Hrvaška, Litva, Slovaška, Madžarska, Češka in Slovenija) in na agregiranem vzorcu s pomočjo multivariatne in clusterske analize velikega števila trditev in vprašanj (iz obsega krščanskega verskega kozmosa) potrdil smiselnost uporabe treh dimenzij religioznosti: ortodoksnosti, vere v boga in vere v posmrtno življenje (globoke religioznosti). V drugem koraku pa je z analizo petnajstih variabel iz obsega treh predhodnih dimenzij oblikoval klasifikacijsko osnovo za novo tročleno (nereligiozni, avtonomno religiozni, cerkveno religiozni) kompleksno dimenzijo, ki jo je poimenoval notranja religioznost in jo potrdil v preizkusu z drugimi dimenzijami religioznosti ter z izbranimi sociodemografskimi spremenljivkami. Na osnovi njegove klasifikacije se oblikuje glede na stopnjo religioznosti rang sedmih dežel s Poljsko in Hrvaško na vrhu ter Češko, Madžarsko in Slovenijo na dnu. Za Slovenijo ugotavlja, da je v vzorcu približno ena petina (19%) cerkveno religioznih, dalje, ena petina (21%) avtonomno religioznih in tri petine (60%) nereligioznih respondentov.

Ključni pojmi: religioznost, tipologija religioznosti, cerkveno, avtonomno, ne-religiozni, mednarodna primerjalna analiza, srednje- in vzhodnoevropske države

¹ Dr. Niko Toš, profesor sociologije in nosilec projekta Slovensko javno mnenje na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

² Sestavek je priredba sklepnega dela monografije: *Religiosität der Slowenen im Vergleich zu anderen Ländern Ost(Mittel) Europas, Aufbruch 1998*, objavljene v knjigi: Tomka, M., Masluaskaite, A., Novickas, A., Toš, N., in Potočnik, V. (1999): *Religion und Kirchen in Ost(Mittel) Europa: Ungarn, Litauen, Slowenien*, Schwabenverlag, Ostfildern, ki bo v celoti objavljena v knjigi: Toš, N. et al. (2000), *Podobe cerkvi in religiji - v Sloveniji v devetdesetih*, Dokumenti SJM, FDV-CJMMK, Ljubljana.

Uvodno pojasnilo

V zadnjem desetletju so poleg pojavov demokratične institucionalizacije sodobnih družb prav pojavi v zvezi z religioznostjo, cerkvijo ter njeno umeščeno-stjo v družbo in politiko v središču družboslovne spoznavne in raziskovalne zavze-tosti. To kaže pogostost in družbena razširjenost religioloških raziskovanj, ki jo dobro ponazorijo veliki družboslovni empirični projekti, kot npr. Evropska in sve-tovna raziskava vrednot,³ raziskava o religioznosti in cerkvi v okviru mednarodne-ga družboslovnega raziskovalnega programa,⁴ velika vseevropska raziskava o reli-gioznosti in moralnosti in končno raziskava o stanju religioznosti in odnosu do cerkve v srednje- in vzhodnoevropskih državah po prehodu iz komunizma.⁵ V večino teh projektov je bila vključena tudi Slovenija. Tako se nam ponuja izjemno bogato empirično gradivo, ki kaže na stanje, sestav in preoblikovanje religijske zavesti, na vrednotni svet, ki se oblikuje pod njenim vplivom, na strukturne in druge okoliščine, ki jo določajo – in vse to ne le v ozkem znotraj družbenem, v prostoru slovenske socialno-politične in religijske zavesti, temveč v širšem regio-nalnem, mednarodnem, celo medkontinentalnem družbeno-kulturnem prostoru. Šele na tej široki mednarodni primerjalni ravni se ponuja priložnost za ovred-notenje določnic človekove zavesti, oblikovanje njegovih vrednot in tudi njegove religioznosti. Priče smo izjemno naglih in globokih sprememb v sodobnih družbah, torej procesov dinamične modernizacije, ki se v zadnjem obdobju izraža predvsem kot globalizacija sodobnega sveta, kot njegova vse večja soodvisnost ob hkratnem poudarjanju individualnega bistva človeka, socialne skupine, nacio-nalne skupnosti, nacije, države ...

V ta okvir spada tudi raziskava,⁶ ki opazuje stanje in spremembe v religijski zavesti in odnos do cerkve v desetih srednje- in vzhodnoevropskih državah, ki jih označuje prehod iz avtoritarnih sistemskih okvirov v demokratične. Tudi v to raziskavo je bila Slovenija vključena. Sicer pa lahko ob tem dodamo, da nas vodi sled religiološkega empiričnega raziskovanja, ki je potekalo zgolj v slovenskih okvirih nazaj v sredino šestdesetih let.⁷ Odtlej potekajo redna letna opazovanja stanja religioznosti, ki se kdaj pa kdaj tematsko zaokrožijo in razširijo v razisko-vanje razumevanja razmerja med cerkvijo in družbo oz. v razpoznavanje položaja vernih in pogojev za svobodno izražanje osebne vernosti, o čemer poročata Z. Roter in M. Kerševan.⁸

Da je empirična religiološka raziskava na Slovenskem v zadnjem desetletju tako pogosta, je predvsem zasluga zavzetosti družboslovcev, tudi raziskovalcev na področju sociologije religije v Sloveniji. Res je, da so raziskave v zadnjem desetletju

³ *World Value Survey (WVS); European Value Survey (EVS).*

⁴ *International Social Survey Programme (ISSP).*

⁵ *Aufbruch der Kirchen in Ost(Mittel)Europa (Aufbruch).*

⁶ *Aufbruch: raziskava, zasnovana v okviru Pastoralnega foruma na Dunaju, 1997.*

⁷ *Projekt Slovensko javno mnenje, 1968–2000.*

⁸ *Najpomembnejši sta dve temeljni študiji: – Roter, Z. (1973): Cerkev in sodobni svet, Cankarjeva založba, Ljubljana; in – Roter, Z. in Kerševan, M. (1982): Vera in nevera v Sloveniji. Cerkevna religioznost, Obzorja, Maribor.*

sledile mednarodnim zgledom. Zavzetost v tej sleditvi se izraža v vrednotenju pomena sprememb, ki so nastale, oz. ki nastajajo v poteku družbenega prehoda, v razmerah demokratičnega razvoja in ki se kažejo tudi v družbenem položaju cerkve ter v spremenjenih določnicah oblikovanja in izražanja osebne religioznosti ljudi. Tako je bilo v obdobju 1990–2000 zbrano obsežno empirično gradivo, ki omogoča mednarodno primerjalno in medčasovno analizo; pričakujemo lahko, da bo v tem desetletju postopoma vključevano v poglobljene religio-loške analize in obravnave.

Religioznost: predmet in cilji raziskave

V tem sestavku se osredotočamo na pojav religioznosti v Sloveniji v mednarodnem primerjalnem kontekstu. Analiza, ki je postavljena v prostor sedmih srednje- in vzhodnoevropskih držav, se na koncu izteče v poizkus klasifikacije religioznosti. Pri tem na svojski način rešuje v religio-loški obravnavi vedno znova zastavljeno vprašanje opredelitve in klasifikacije pojava religioznosti. Že Le Bras,⁹ ki velja za enega prvih sodobnih empiričnih raziskovalcev na področju religiologije, ugotavlja, da gre pri tem za neka psihološka stanja, ki se izmikajo neposredni empirični zaznavi – in seveda tudi poizkusom klasifikacije. V svojem raziskovanju se je tako osredotočal na empirično zaznavne religijske prakse, kar sicer ustreza razmeram znotraj katolicizma, kjer je razumevanje religijske prakse in religioznosti izenačeno. Seveda to ne velja v enaki meri tudi za prevladujoča protestantska okolja oz. za pravoslavne verske skupnosti, kjer obiskovanje cerkvenih obredov ni sočasno tudi najpomembnejše merilo religioznosti. Religio-loška raziskovanja so medtem pokazala na omejenost spoznavnega dometa pristopov, ki se opirajo na opazovanje pogostosti obiskovanja verskih obredov oz. na tako imenovano cerkvenost. Jasno je namreč, da iz obiskovanja verskih obredov ni mogoče z gotovostjo sklepati o notranji religioznosti posameznika. Kakor koli že, Le Bras se je oprl na obiskovanje cerkve in sleditev verskih obredov in zasnoval tipologijo, ki vključuje nereligiozne (neprizadete), in tričleno tipologijo religioznih (sezonski verniki, opazujoči verniki in zavzeti verniki). Naš namen v tem sestavku ni prikazovanje različnih pogledov na pojav osebne religioznosti ter različnih poizkusov njegove klasifikacije oz. tipologizacije. Vpogled v slovensko obravnavo tega problema ponujata knjigi Z. Roterja in M. Kerševana.

Čeprav raziskava *Aufbruch* vključuje tudi klasične indikacije religioznosti, kot sta cerkvenost in izjava o vernosti, jih v našo analizo vključujemo le podredno, v središče pa postavljamo izraze notranje religioznosti, torej osebne izpovedi, pritrjevanja oz. zavračanja osnovnih izrazov krščanskega verovanja oz. postavk krščanskega verskega kozmosa. Naša analiza je torej usmerjena k psihološkim stanjem, ki so le deloma preverljiva na zunanji zaznavni ravni. Po zamotanem postopku sočasne analize mnogih dejavnikov smo na podlagi podatkov, zbranih v okviru slovenske raziskave – in primerjalno še v šestih drugih državah – oblikovali

⁹ *Le Bras, Gabrijel (1955/56): Etudes de Sociologie Religieuse I–II, Paris.*

izhodišča za alternativne tipologije pojava religioznosti in njegovo "dimenzioniranje" v mednarodno-primerjalnem kontekstu.

Dimenzioniranje pojava religioznosti v neki družbi, še posebej, če jo označujemo kot družbo v prehodu iz prevladujoče proticerkvene in protiverske usmerjenosti v stanje umirjene, demokratične pluralistične urejenosti razmerja med državo in družbo, ima več spoznavnih in akcijskih pomenov. Prispeva namreč k spoznavanju pojava religioznosti kot izraza odprtosti in pluralne razvitosti nekega nazorskega (kulturnega in političnega) okolja; pokaže na učinke preteklih omejitev; pokaže tudi na stanje duha v družbah, ki se naglo modernizirajo in odpirajo vplivom (splošno prisotne) globalizacije. Seveda vsebuje tudi napotke za delovanje cerkva v nekem družbenem okolju, za njihovo (tudi kritično) samorazpознаvo. Dimenzioniranje pojava religioznosti je tudi v slovenskih razmerah tako prejšnje, v avtoritarnem obdobju protiverske in proticerkvene usmerjenosti, kakor tudi zdaj, v prizadevanju za novo evangelizacijo, lahko argument za pohod oz. za spreminjanje stanja.

Omejitve in operacionalizacija problema

Glede na obsežnost operacionalizacije¹⁰ raziskave Aufbruch, 1997, ki je opisana v knjigi M. Tomke in P. Zulehnerja (1999), in glede na omejene možnosti za analizo, smo se odločili za dve vrsti omejitev:

Prva omejitev – glede na države, vključene v analizo. Deset izbranih držav, ki se razprostirajo od Baltika do Črnega morja, na videz družijo skupna usoda: pet desetletij – ali več – življenja v razmerah, ki jih lahko označimo s pojmom komunistični sistem, in razpad tega sistema na prehodu v devetdeseta leta. Vseh deset držav sodi v t. i. vzhodno- in srednjeevropski prostor, in vendar se med seboj kulturno, zgodovinsko, družbeno, gospodarsko in politično, pa tudi v religijskem pogledu močno razlikujejo. Razlike med njimi niso le v stopnji njihove razvitosti na točki njihovih prehodov, temveč tudi v poteku njihovega notranjega kulturnega, političnega in družbenega razvoja od točke obrata do leta 1997, ko je potekala empirična faza te raziskave. Države se med seboj razlikujejo po religijski tradiciji, pa tudi glede na to, ali v njih prevladuje pravoslavna, protestantska ali katoliška cerkev oz. ustrežna verska tradicija. Bistvene razlike med njimi se kažejo tudi glede na njihovo nacionalno zgodovino in tradicijo državne samostojnosti. Ene med njimi so državnost vseskozi ohranile, druge so jo z razpadom komunističnega sistema spet pridobile in tretje, kot npr. Slovenija, so se kot države šele prvič uveljavile. Ta vidik je pomemben zaradi povezanosti z izražanjem religijske zavesti in nacionalne identitete.

Tako smo se odločili, da se bomo pri analizi religijskih pojavov, ki jih bomo prikazali v tem sestavku, omejili na tri ravni. Prvič, na raven slovenskega nacionalnega vzorca, saj je to temeljni cilj naše analize.¹¹ Drugič, tam, kjer se bo to zdelo

¹⁰ Glej: Tomka, M., Zulehner, P. (1999): *Religion in den Reformländern Ost(Mittel) Europas*, Schwabenverlag, Ostfildern.

¹¹ Vzorec v Sloveniji zajema 1011 prebivalcev Slovenije, starih 18 let in več – brez zgornje starostne omejitve.

smiselno, bomo izjemoma pokazali, kako se proučevani pojav izraža na ravni združenih desetih nacionalnih vzorcev, torej v celotnem vključenem "vzhodno- in srednjeevropskem" prostoru. Vse primerjalne analize so zasnovane na nacionalnih vzorcih, ki zajemajo prebivalce, stare od 18 do 65 let.¹² In tretjič, kadar bomo želeli pokazati na posebnost izražanja proučevanega pojava v državah s pretežno katoliško tradicijo, torej v državah, v katerih med versko opredeljenimi prevladuje pripadnost katoliški skupnosti pred drugimi (pa čeprav na nizki ravni) in med katere sodi tudi Slovenija, se bomo omejili na sedem držav. Značilnosti, odkrite na slovenskem vzorcu, bomo torej primerjali z rezultati Litve, Madžarske, pa tudi z rezultati, pridobljenimi na Poljskem, Češkem, Slovaškem in na Hrvaškem. Posebej ne bomo analizirali pojavov na vzorcih za Romunijo in Ukrajino, saj gre za državi, ki sta pretežno pravoslavni, in na vzorcu za nekdanjo Vzhodno Nemčijo, ki jo označuje prevladujoči ateizem oz. med versko opredeljenimi izraziteje pripadnost protestantskim cerkvam.

Druga omejitev. Čeprav gre za obsežno religioško raziskavo, smo se v analizi in se bomo v razlagi omejili predvsem na raziskovanje pojava religioznosti v njegovih mnogoterih izrazih in v njegovih družbenih in individualnih določenostih, medtem ko bomo njegove vplive na oblikovanje vrednotnega sveta posameznikov oz. družbenih skupin prepustili kasnejši obdelavi.

Kot že rečeno, analize ne bomo gradili zgolj na posamični izjavi o osebni vernosti. Pojavu se bomo približali – po našem prepričanju – na izvirnejši način, ki nakazuje osebna verovanja v zvezi z razumevanjem pojma boga, z odnosom do vstajenja oz. razumevanjem smrti ter na podlagi osebnega sprejemanja osnovnih postavk krščanskega verovanja. Analiza teh treh konceptov krščanske religioznosti, ki so v raziskavi ustrezno operacionalizirani – in se izražajo kot tri kompleksne razsežnosti religioznosti – vsake same zase, ter preizkus njihove notranje povezanosti bosta pokazala, ali se smiselno prekrivajo, ker označujejo isti pojav, namreč notranjo religioznost ljudi, kot se izraža znotraj krščanskega verovanja, ali ne.

Če bo raziskava odnosov med tremi razsežnostmi religioznosti potrdila, da gre v bistvu za eno samo, in bo nadaljnji preizkus z drugimi razsežnostmi religioznosti njeno uporabnost potrdil, nam to daje priložnost za poglobitev in razširitev našega raziskovanja – in torej določa drugi korak.

Prvi korak: Tri razsežnosti notranje vernosti

V analizo torej vključujemo tri koncepte notranje krščanske religioznosti: razumevanje pojma boga, vero v vstajenje in temeljne vidike krščanskega verovanja (ortodoksnost).

¹² Nacionalni vzorec zajema tisoč oseb, slučajno izbranih polnoletnih prebivalcev posamezne države. Vzorci niso ponderirani: v tabelah praviloma prikazujemo dva slovenska vzorca. Vzorec, ki zajema respondente do 65 let starosti, je primerljiv z vzorci drugih vzhodno- in srednjeevropskih držav, vzorec brez zgornje starostne meje pa je reprezentativen za prikaz religioznosti v Sloveniji, saj vključuje tudi kategorijo najstarejših prebivalcev, starih nad 65 let, za katere je pojav religioznosti najznačilnejši.

Verovanje v boga

Verovanje v boga je v središču večine sodobnih religij ne glede na različne predstave o bogu. V središču krščanskih religij je osebni bog. Vera v boga daje smisel življenju in pomaga človeku obvladovati razmere v okolju in v njem samem. Pojem boga torej v krščanskih religijah in v krščanski religioznosti stopa v ospredje.

Razumljivo je, da je tudi v naši raziskavi vera v boga oz. razumevanje pojma boga ustrezno operacionalizirano. Tako so npr. v raziskavi preizkušene trditve, ki zadevajo razmerje med življenjem in bogom, o smislu življenja, pa tudi o žalosti in trpljenju v povezavi z bogom; vprašanja o veri v osebnega boga, ki bedi nad posameznikom itd. Seveda pa se odnos do boga izraža tudi v splošnih izjavah o religioznosti, o odnosu do Kristusa, o razumevanju vstajenja in v razumevanju t. i. krščanskega kozmosa verovanj. Zadnja dva vidika verovanj bomo prikazali kasneje, na tem mestu pa se osredotočamo na štiri trditve, ki kažejo na razumevanje in verovanje v boga in so prikazane v tabeli 1.

Opazovane štiri trditve (V23, 25, 28 in 29) so med seboj močno povezane, kar se na vseh vzorcih izrazi z visoko statistično značilnostjo. Upravičeno je torej oblikovanje indeksa kot nove razsežnosti "verovanje v boga". Oblikovali smo jo tako, da smo seštevali pretežna oz. popolna soglasja ob štirih trditvah; vsak anketiranec je tako prejel od 0 do 4 točke.¹³ Frekvenčne porazdelitve tako dobljene razsežnosti na slovenskem vzorcu in na vzorcu sedmih držav so prikazane v tabeli 2. Razlike med tremi vzorci so značilne. "Vera v boga" v Sloveniji zaostaja za splošno ravniyo tega verovanja v sedmih državah, na kar še posebno vpliva sorazmerno nižje soglasje ob prvih treh trditvah (V23, V25, V28).

---

¹³ Vrednosti na novi razsežnosti smo rekodirali takole: 0 – nereligiozni; 1 – nizka religioznost; 2–3 – srednja religioznost; 4 – popolna religioznost.

Tabela 1: Vera v boga (4 spremenljivke) – frekvenčna porazdelitev

Trditve	Datoteka	sploh ne soglašam (1)	pretežno ne soglašam (2)	niti soglašam, niti ne soglašam (3)	pretežno soglašam (4)	popolnoma soglašam (5)
23. Zame ima življenje le en smisel, ker je Bog.	SLO nad 18	37,2%	13,9%	17,7%	13,8%	17,5%
	SLO 18–65	39,4%	15,3%	17,8%	13,0%	14,5%
	7 Drž. 18–65	23,0%	12,4%	20,8%	19,3%	24,5%
25. Bog vnaprej določa potek našega življenja.	SLO nad 18	41,1%	13,0%	17,6%	12,3%	16,1%
	SLO 18–65	42,8%	13,6%	18,2%	11,7%	13,7%
	7 Drž. 18–65	27,2%	14,9%	22,7%	17,8%	17,4%
28. Žalost in trpljenje imata smisel le tedaj, če verjameš v Boga.	SLO nad 18	38,0%	13,6%	17,8%	13,2%	17,4%
	SLO 18–65	40,0%	14,6%	17,7%	12,5%	15,1%
	7 Drž. 18–65	28,4%	16,5%	20,5%	17,4%	17,2%
29. Obstaja Bog, ki osebno bdi nad vsakim človekom posebej.	SLO nad 18	31,2%	10,4%	15,1%	17,0%	26,3%
	SLO 18–65	32,2%	11,2%	15,4%	16,8%	24,3%
	7 DRŽ. 18–65	24,8%	12,6%	19,4%	18,2%	25,0%

Postopek oblikovanja razsežnosti "vera v boga". Izvedli smo preizkus povezanosti (s pomočjo faktorjske analize na slovenski datoteki in datotekah desetih držav – za vsako posebej) osmih trditve (V22–V29), ki izpolnjujejo vrednotni prostor prometejskega aktivizma, fatalizma, razumevanja pojma boga in njegove vsepričujočnosti, ki je pokazala, da se odgovori na trditve povezujejo v tri faktorje, in sicer v faktor "verovanje v boga", v faktor "aktivizem" in v faktor "fatalizem". V vseh desetih državah se je potrdilo, da se trditve, ki ponazarjajo odnos do boga, združujejo v en faktor "verovanje v boga" – z največjo močjo.

Uporabnost te nove razsežnosti smo preizkusili s pomočjo analize razvrščanja v skupine.¹⁴ Štiri vključene spremenljivke, prikazane v tabeli 1, smo uvedli v analizo razvrščanja v skupine, in sicer tako, da smo (z metodo Quick Cluster) izvedli preizkus razvrščanja v dve, tri in štiri skupine. Tu ne bomo podrobneje navajali uporabljenih postopkov, temveč le nakazali značilnosti posameznih delitev.

Tabela 2: Nova spremenljivka: Vera v boga – frekvenčna porazdelitev

	Datoteka	nič (1)	malo (2)	srednje (3)	zelo (4)
Vera v boga	SLO nad 18	47,9%	17,3%	21,9%	13,0%
	SLO 18–65	50,2%	17,8%	21,3%	10,7%
	7 Drž. 18–65	42,6%	14,7%	26,2%	16,5%

Delitev v *dve skupini* grobo razvršča populacijo nekako na polovico: 49 % vprašanih se uvrsti v prvo skupino, ki jo označuje pritrjevanje večini od vseh štirih trditve; nekoliko večja skupina (51 %) pa večino trditve zavrača. Preizkus z novo

¹⁴ Ferligoj, A. (1989): *Razvrščanje v skupine, Metodološki zvezki 4*, Ljubljana.

razsežnostjo pokaže, da se v slednjo skupino uvrstijo vprašani iz skupine "pojav ni podan" oz. iz skupine "nizko religioznih". Delitev v *tri skupine* pokaže, da se razčisti razmerje med polarnima skupinama, namreč med tistimi, ki izražajo verovanje v boga (25 %), in onimi, ki ga ne izražajo (40%), med njima pa je intermediarna skupina (35 %), ki bolj teži k nizkim kot k visokim vrednostim verovanja v boga. Delitev v *štiri skupine* še dodatno razjasni razmerje med polarnima položajema. Tako najzajetnejšo skupino (2- 40 %) označuje popolno odklanjanje vseh štirih trditvev, in nasprotno, skupino (1-21 %) visoko soglasje z navedenimi štirimi trditvami, vmes pa sta prehodni skupini.

Preizkus s pomočjo metode razvrščanja v skupine in preizkus ujemanja pripadnosti skupini z razvrstitvijo na novi razsežnosti dopuščata sklep, da lahko to novo razsežnost v njeni štiričleni izpeljavi uporabljamo pri nadaljnji analizi. Vse zgornje preizkuse smo opravili tudi na vzorcu sedmih držav in pri tem prišli do enakih uvrstitev, vendar do značilnih razlik v razporejanju populacije. Na slovenskem vzorcu smo ugotovili, da z razvrščanjem v dve do štiri skupine delež vprašanih, ki izražajo visoko verovanje v boga, oz. tistih ki ne izražajo te vere, upada oz. narašča (tabela 3).

Tabela 3: Uvrstitev v 2-4 skupine (Quick Cluster); deleži vprašanih v polarnih skupinah (religiozni oz. neregiozni)

Število skupin	Pritrjevanje - v %		Odklanjanje - v %	
	Slovenija	7-dežel	Slovenija	7-dežel
2 skupini	49	57	51	44
3 skupine	25	35	40	30
4 skupine	21	32	40	25

V tabelo 3 pa smo uvrstili podatke slovenskega in vzorca sedmih držav. V obeh primerih uporabljena metoda razvrščanja v skupine daje napotke za razumevanje dimenzije "vera v boga". Izstopajo razlike v deležih populacij, ki se uvrščajo v obe polarni skupini. Pritrjevanje oz. zavračanje različnih izrazov verovanja v boga ni ostro "normirano". Tako se ob razvrščanju v štiri skupine dobra polovica anketirancev (61 %) iz slovenskega vzorca nesporno opredeli (sprejema vse postavke: 21 %; odklanja vse postavke: 40 %). Tako opredeljenih je na vzorcu sedmih dežel značilno manj (57 %), pri čemer je tistih, ki sprejemajo trditve, značilno več (32 %) od onih, ki jih odklanjajo (21 %). Vsi preostali respondenti v obeh vzorcih pa se opredeljujejo tako, da posameznim trditvam pritrjujejo, druge pa odklanjajo. Delež "vernikov po izbiri" je v vzorcu sedmih držav večji kot v slovenskem vzorcu, vendar gre ta razlika na račun bistveno višjega deleža anketirancev iz Slovenije, ki vse trditve zavračajo.

Vse navedeno govori v prid nadaljnje analitične uporabe nove razsežnosti "vera v boga".

Globoka religioznost – vera v posmrtno življenje

Vera v posmrtno življenje oz. v vstajenje je najtesneje povezana z verovanjem v boga in kot taka v središču krščanske religioznosti. Tudi biblija pripisuje vstajenju osrednji pomen.

Vstajenje kot pomembna sestavina krščanske religioznosti je v raziskavi operacionalizirano na dva načina: z neposrednim povpraševanjem o veri v posmrtno življenje v okviru kozmosa krščanskih verovanj (o čemer bomo spregovorili v nadaljevanju) in s pomočjo nekaj trditvev v okviru t. i. Zulehnerjeve lestvice vrednot,¹⁵ ki vključuje štiriindvajset trditvev. Odgovore na vse trditve smo vključili v faktorsko analizo in tako na slovenskem vzorcu, kot tudi na vzorcih posameznih srednje- in vzhodnoevropskih držav, nedvomno potrdili, da se trditve, ki smiselno pokrivajo koncept globoke religioznosti, oblikujejo v novo celoto. Vanjo se uvrščajo štiri trditve, kot je razvidno iz tabele 4. Tri trditve so enoznačne (V230 do V232), medtem ko četrta (V233) konceptualno sicer bolj ustreza razsežnosti vere v boga. Ker pa so trditve iz obeh konceptov med seboj močno povezane, je nismo izločili iz obravnave v okviru koncepta globoke religioznosti.

Tabela 4, ki ponazarja razporeditev odgovorov na postavljena štiri vprašanja, pokaže uveljavljenost koncepta vstajenja oz. globoke religioznosti na opisni ravni v okvirih slovenskega vzorca. Tak koncept se najmočneje potrdi s pritrjevanjem trditvi o “obstoju posmrtnega življenja” (soglasni, popolnoma soglasni = 46 %); najbolj pa je zanikan ob trditvi “s smrtjo je vsega konec” (soglasni, popolnoma soglasni = 52,2 %).

Tabela 4: Globoka religioznost (4 spremenljivke) – frekvenčna porazdelitev

	Datoteka	sploh ne soglašam (1)	pretežno ne soglašam (2)	niti soglašam, niti ne soglašam (3)	popolnoma soglašam (4)	popolnoma soglašam (5)
230. S smrtjo je vsega konec.	SLO nad 18	21,2%	10,0%	13,7%	9,6%	45,6%
	SLO 18–65	21,9%	11,0%	13,7%	9,8%	43,6%
	7 Drž. 18–65	23,1%	15,4%	16,2%	13,6%	31,7%
231. Upam, da obstaja posmrtno življenje.	SLO nad 18	31,0%	8,1%	14,9%	12,6%	33,4%
	SLO 18–65	31,1%	8,1%	15,5%	12,4%	32,9%
	7 Drž. 18–65	23,2%	10,6%	16,8%	18,6%	30,8%
232. Ljudje bodo s telesom in dušo od mrtvih vstali.	SLO nad 18	52,1%	9,9%	16,6%	6,9%	14,3%
	SLO 18–65	52,8%	10,2%	16,8%	7,1%	12,9%
	7 Drž. 18–65	36,5%	13,9%	18,7%	13,1%	17,8%
233. Življenje ima le en smisel, ker je Bog.	SLO nad 18	40,4%	12,4%	17,5%	11,2%	18,5%
	SLO 18–65	42,2%	13,6%	18,1%	10,9%	15,2%
	7 Drž. 18–65	26,7%	11,4%	20,6%	17,8%	23,6%

¹⁵ P. Zulehner je oblikoval lestvico vrednot, ki jo uporabljamo v projektu “Aufbruch” in ki vključuje štiriindvajset trditvev različnih vrednotnih konceptov, med njimi tudi štiri trditve, ki kažejo odnos do “Auferstehung” (ostajanja).

Analiza potrди, da so povezave med odgovori pri vseh štirih trditvah pomembne in tudi smer povezav je pričakovana. Glede na to smo oblikovali novo razsežnost (seštevali smo pretežna oz. popolna soglasja ob trditvah V231–V233) ter delno oz. popolno nesoglasje ob trditvi V230; vsak anketiranec je tako prejel od 0 do 4 točke¹⁶. Frekvenčna porazdelitev tako dobljene nove razsežnosti, ki jo poimenujemo “globoka religioznost”, na slovenskem vzorcu in na vzorcu sedmih držav je prikazana v tabeli 5. Razlika med obema vzorcema je značilna. “Globoka religioznost” v Sloveniji vidno zaostaja za splošno ravniyo tega pojava v sedmih srednje- in vzhodnoevropskih državah, na kar še posebej vpliva izredno visoko soglasje s trditvijo, da je “s smrtjo vsega konec”.

Tabela 5: Nova spremenljivka: Globoka religioznost – frekvenčna porazdelitev

	Datoteka	je ni (1)	nizka (2)	srednja (3)	visoka (4)	zelo visoka (5)
Globoka religioznost	SLO nad 18	32,5%	23,1%	16,5%	15,6%	12,3%
	SLO 18–65	32,1%	25,0%	16,6%	14,9%	11,3%
	7 Drž. 18–65	24,6%	17,7%	18,1%	20,1%	19,5%

Tudi v tem primeru smo novo razsežnost “globoka religioznost” preizkusili z analizo razvrščanja v skupine. Štiri vključene spremenljivke, prikazane v tabeli 4, smo uvedli v analizo razvrščanja v dve, tri in štiri skupine. Delitev na *dve skupini* slovenski vzorec grobo razvršča v razmerju: (1) 44 % – (2) 56 %, pri čemer druga skupina popolnoma oz. pretežno zavrača koncept vstajenja, prva pa ga pretežno sprejema. V prvo skupino se združijo vsi primeri srednjega, visokega oz. zelo visokega sprejemanja na razsežnosti “globoka religioznost”, v drugo skupino pa vsi primeri odklanjanja oz. nizkega pritrjevanja. Delitev v *tri skupine* pokaže, da je odklanjanje koncepta še vedno najizrazitejše v skupini (2) – (okoli 38 %). Za skupino (1) (okoli 31 %), je značilno, da koncept vstajenja sprejema predvsem na nizki oz. na srednji ravni – in je torej neke vrste prehodna skupina, medtem ko je za skupino (3), ki zajema okoli 30 % anketirancev, značilno, da sprejema koncept na visoki oz. zelo visoki ravni. Delitev v *štiri skupine* razčiščuje razmerja znotraj koncepta vstajenja. Tako prvo (1) skupino označujeta visoko sprejemanje trditve V232–V233 in visoko odklanjanje trditve V230. Ta skupina, ki jo lahko označimo kot “pro-vstajenje”, zajema nekako 20 % anketirancev. Tej nasproti se pojavlja skupina (3), za katero sta značilni visoko pritrjevanje trditvi “s smrtjo je vsega konec” in visoko zavračanje vseh preostalih trditve; ta skupina zajema nekako 35 % anketirancev. Izviren koncept razumevanja vstajenja se skriva v skupini (2), ki zajema nekako 25 % anketirancev, označuje pa jo visoko soglasje s trditvijo o “koncu s smrtjo”, hkrati pa izražanje “upanja, da obstaja posmrtno življenje” in pritrje-

¹⁶ Vrednosti na novi razsežnosti “globoka religioznost” smo rekodirali takole: 0 točk (1) pojav ni podan – do 4 točke (5) popolno sprejemanje trditve.

vanje "bogu kot smislu življenja". V skupini (4) se zberejo tisti, ki izražajo več upanja v posmrtno življenje, vse preostale trditve pa v glavnem odklanjajo ali pa so do njih zadržani; ta skupina obsega nekako 21 % anketirancev. Preizkus z novo razsežnostjo "globoka religioznost" pokaže, da skupina (1) visoko sprejema koncept vstajenje, da ga skupina (2) sprejema na nizki in srednji ravni; da skupina (3) ta koncept zavrača. In končno, da skupina (4) ta koncept sprejema le na nizki do srednji ravni.

Tudi v tem primeru preizkus s pomočjo metode razvrščanja v skupine in potrjevanje pripadnosti skupin z razvrstitvijo na novi razsežnosti dopuščata sklep, da lahko razsežnost "globoka religioznost" uporabljamo v nadaljnji analizi. Vse zgornje preizkuse smo opravili tudi na skupnem vzorcu sedmih držav in pri tem prišli do podobnih uvrstitev, vendar hkrati do značilnih razlik v razporejanju anketirancev. Razvrščanje je bolj izraženo s poudarkom na višjem sprejemanju koncepta vstajenja.

Ortodoksnost

Tretji koncept, ki ga vključujemo v analizo notranje (krščanske) religioznosti, zadeva t. i. izraze krščanskega verovanja, ortodoksnost. Tu gre za odnos do osnovnih postavk verovanja, kot so vera v boga, v nebesa, v dušo, v vstajenje, v pekel, v hudiča, v čudež, v napovedovanje prihodnosti in zdravljenje s polaganjem rok (V187-V195). Očitno je, da se ta koncept vsebinsko deloma prekriva s prvima dvema, ju pa tudi dopolnjuje. Na podlagi napotkov iz factorske analize smo pri nadaljnjem opazovanju zadržali prvih sedem izrazov verovanja, zadnja dva pa smo prepustili poznejši analizi.

Tabela 6: Ortodoksnost (7 spremenljivk) – frekvenčna porazdelitev

	Datoteka	verujem	ne verujem
187. Verujem v ... hudiča	SLO nad 18	21,1%	78,9%
	SLO 18–65	19,9%	80,1%
	7 Drž. 18–65	25,6%	74,4%
188. Verujem v ... pekel	SLO nad 18	29,0%	71,0%
	SLO 18–65	27,6%	72,4%
	7 Drž. 18–65	32,7%	67,3%
189. Verujem v ... nebesa	SLO nad 18	46,9%	53,1%
	SLO 18–65	45,3%	54,7%
	7 Drž. 18–65	56,0%	44,0%
190. Verujem v ... Boga	SLO nad 18	66,3%	33,7%
	SLO 18–65	65,1%	34,9%
	7 Drž. 18–65	73,3%	26,7%
191. Verujem v ... dušo	SLO nad 18	75,7%	24,3%
	SLO 18–65	75,7%	24,3%
	7 Drž. 18–65	77,6%	22,4%
192. Verujem v ... vstajenje po smrti	SLO nad 18	38,2%	61,8%
	SLO 18–65	36,7%	63,3%
	7 Drž. 18–65	48,6%	51,4%
193. Verujem v ... čudež	SLO nad 18	54,8%	45,2%
	SLO 18–65	57,1%	42,9%
	7 Drž. 18–65	49,6%	50,4%

Glede na to, da gre za temeljne sestavine krščanske religioznosti, smo skladno z obravnavo v literaturi ta koncept poimenovali ortodoksnost.

Opisne značilnosti vključenih spremenljivk so prikazane v tabeli 6. Vidi se, da so razlike v sprejemanju posameznih izrazov verovanja velike in statistično značilne. Na njihovi podlagi lahko sedem izrazov verovanj razvrstimo nekako v tri skupine. V prvo: vero v boga in verovanje v dušo, z najvišjo sprejemljivostjo; v drugo: verovanje v nebesa, v čudeže in v vstajenje – nekako na ravni srednje sprejemljivosti, in končno v tretjo skupino, kamor se uvršča verovanje v pekel in v hudiča – z najnižjo sprejemljivostjo. Poleg verovanja v boga je verovanje v dušo splošno sprejeta humana dobrina, pa tudi verjetje v čudeže je v ospredju Slovenčeve religioznosti. To se v celoti potrди tudi na vzorcu sedmih držav. Skupaj s čudeži se uvršča tudi vera v nebesa, le neznatno pa zaostaja verovanje v vstajenje. In na koncu, z daleč najnižjo sprejemljivostjo, se uvrščata vera v pekel in vera v hudiča. Očitno je, da negativne in represivne sestavine krščanske religioznosti v individualnem verovanju človeka močno zaostajajo za pozitivnimi, permisivnimi in optimističnimi. To velja tako za slovenski kot za vzorec sedmih držav. Tu seveda še bolj kot pri obeh do zdaj obravnavanih konceptih (“vera v boga” in “vstajenje”) prihajajo do izraza vidik individualizacije izbir, nezavezujočnost naukov in osebna domišljija. V odnosu do posameznih izrazov verovanj, z izjemo verovanja v boga,

se verniki in neverniki čutijo povsem sproščene, kar ni le – in morda tudi ni predvsem – izraz in posledica dolgoletnega omejevanja religiozne kulture in prakse v državah Srednje in Vzhodne Evrope, temveč prej ponazarja globalne kulturne spremembe v razvitem svetu in z njimi povezano sekularizacijo.

Oblikovali smo novo razsežnost ortodoksnost, in sicer tako da smo vsak posamezen izraz verovanja ovrednotili z eno točko, nato pa točkovne vrednosti prevedli v obseg od 1 do 4.¹⁷ Iz tabele 7 je mogoče razbrati, kako se ta nova razsežnost uvršča na slovenskem vzorcu in na vzorcu sedmih držav. V slovenskem vzorcu visoko ortodoksnost izkazuje 16,7 % oz. 15,7 % anketirancev, na vzorcu sedmih držav pa 21,8 %.

Da bi potrdili uporabnost razsežnosti ortodoksnost, smo podatke o sedmih izrazih verovanja, prikazanih v tabeli 6, uvedli v analizo razvrščanja v skupine, in sicer tako, da smo izvedli preizkus na dveh, treh in štirih skupinah.

Tabela 7: Nova spremenljivka: Ortodoksnost – frekvenčna porazdelitev

	Datoteka	je ni (1)	nizka (2)	srednje visoka (3)	visoka (4)
Ortodoksnost	SLO nad 18	39,9%	24,2%	19,2%	16,7%
	SLO 18–65	40,4%	25,1%	18,8%	15,7%
	7 Drž. 18–65	34,0%	22,7%	21,6%	21,8%

Razvrstitev v *dve skupini* je groba; slovenski vzorec razpade nekako na dve polovici: v prvi skupini so uvrščeni anketiranci, ki izražajo vero v boga, dušo in nebesa, pa tudi v vstajenje in čudeže ter v bistveno manjši meri v pekel in hudiča; v drugo skupino pa so uvrščeni neortodoksni anketiranci, ki le v manjši meri izražajo vero v dušo in vero v boga in v čudeže. Podatkovne zbirke sedmih držav ponudijo podobno uvrstitev, nekako pol na pol, pri čemer v drugi skupini, ki jo označuje neortodoksnost, deloma izstopajo verovanja v hudiča, pekel in čudeže. Razvrstitev v *tri skupine* glede na slovensko podatkovno zbirko razdeli anketirance nekako na tretjine: prva skupina je visoko ortodoksna, kar se potrjuje z verovanjem v vseh sedem izrazov verovanj, druga skupina (okoli 35 %) je nizko ortodoksna in jo označuje le delno verovanje v boga in čudeže, medtem ko tretjo skupino označujejo individualizirani izbori iz pozitivnih in permisivnih oblik verovanja. Podobno kot na slovenskem vzorcu se izoblikujejo tudi skupine na vzorcu sedmih držav. Delitev v *štiri skupine* na podlagi slovenskega vzorca razsežnost "ortodoksnost" še bolj izdiferencira. Tu imamo skupino visoko ortodoksnih, ki dosega dobro tretjino anketirancev, skupino neortodoksnih, ki je nekaj manjša (okoli 29 %), sledita pa jim še dve prehodni skupini, vsaka z nekako 17 % populacije. Prva med

¹⁷ V razred (1) – "pojava sploh ni" smo uvrstili vse primere z 0 oz. 1 točko; v razred (2) – "na nizki ravni" vse primere z 2, 3 točkami; v razred "srednje visoko" (3) primere s 4, 5 točkami in v razred "zelo visoko, popolnoma" (4) primere s 6–7 točkami.

njimi s težiščem na verovanju v dušo in v čudeže in druga, ki jo označuje vera v boga, v dušo in v nebesa. Podobna uvrstitev pa se pokaže tudi na vzorcu sedmih držav, kjer skupina neortodoksnih dosega nekako 29 %, skupina visoko ortodoksnih prav tako okoli 29 %, sledita pa jim skupina (okoli 27 %), ki ima težišče v veri v boga, v dušo in v nebesa, in končno še skupina (okoli 17 %), katere težišče je v verovanju v dušo in deloma v verovanju v boga.

Povezanost treh razsežnosti religioznosti

Dosedanja analiza je potrdila uporabnost vseh treh konceptov, ki posegajo v prostor t. i. notranje religioznosti, namreč "vera v boga", "vera v posmrtno življenje" in "ortodoksnost". Pokazala je, da vsaka od teh razsežnosti prispeva k pojasnjevanju pojava notranje religioznosti. Ta prispevek je dokaj enoznačen, lahko bi rekli monoton, kar se kaže v kopičenju in potrjevanju osnovnih ugotovitev, do katerih smo prišli v analizi vsake od njih.

Raziskave odnosov med temi tremi novimi razsežnostmi ter med njimi in izbranimi neodvisnimi spremenljivkami nakazujejo možnost, da gre v bistvu za eno samo kompleksno razsežnost, ki dovolj široko pokriva pojem notranje religioznosti. To ponazarja in potrjuje tudi tabela 8, ki prikazuje korelacije med njimi. Očitno je, da so razmerja med tremi razsežnostmi izrazita in značilna. Preizkusi povezanosti (korelacije) s preostalimi izbranimi neodvisnimi spremenljivkami, ki smo jih prikazali že v prejšnjih poglavjih, pa samo dodatno ponazarjajo že podane ugotovitve.

Vse to govori v prid temu, da opravimo v analizi še drugi korak. Namreč da na osnovi predpostavke, da gre v bistvu za eno kompleksno razsežnost notranje religioznosti, to razsežnost oblikujemo in preizkusimo.

Tabela 8: Korelacije med razsežnostmi notranje religioznosti in izbranimi neodvisnimi spremenljivkami

Razsežnosti	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
(1) vera v boga	-	.529 .000	.638 .000	.554 .000	.131 .000	-.198 .000	-.297 .000
(2) globoka religioznost		-	.505 .000	.482 .000	.060 .059	-.163 .000	-.223 .000
(3) ortodoksnost			-	.610 .000	.085 .007	-.043 .319	-.191 .000
(4) izjava o vernosti				-	.126 .000	-.112 .009	-.295 .000
(5) spol						-.017 .690	-.082 .009
(6) starost						-	-.017 .690
(7) izobrazba							-

Aufbruch, Slovenija, N=1011, starejši od osemnajstega leta.

Drugi korak: oblikovanje nove kompleksne razsežnosti notranje religioznosti

Zdi se, da je raziskava Aufbruch, 1997, problem raziskave uspešno rešila tako na konceptualni kot na operacionalizacijski ravni. Ne da bi se podrobneje spuščali v utemeljevanje koncepta, ki sta ga razložila Tomka in Zulehner (1998), lahko v zvezi z notranjo religioznostjo ugotovimo, da je v vprašalniku izčrpno operacionalizirana s pomočjo petnajstih trditvev, ki pokrivajo dimenzije vera v boga (4 trditve), vera v posmrtno življenje (4 trditve) in ortodoksnost (7 modalitet), ki so dokumentirane v tabelah 1, 4 in 6. Zastavljamo si vprašanje, ali petnajst kazalcev, ki pokrivajo tri koncepte, ki so v predhodni analizi potrdili medsebojno povezanost, lahko uporabimo kot podlago za oblikovanje novega kompleksnega indeksa: razsežnosti notranje religioznosti?

Opisanih petnajst kazalcev smo najprej uvedli v faktorsko analizo. Preizkus je bil opravljen na vzorcu sedmih držav, pa tudi na sedmih posamičnih nacionalnih vzorcih – in torej tudi na slovenskem. Pokaže se, da se v veliki večini primerov oblikujeta dva faktorja, v vseh primerih pa je prvi dominanten (46 % pojasnjene variance in več). Iz tega lahko sklepamo, da je oblikovanje ene razsežnosti notranje religioznosti na podlagi petnajstih kazalcev dopustno. Faktorske vrednosti (Faktor 1 – nerotiran) bomo v nadaljnji analizi še uporabili.

Z novim strnjenim podatkom (faktorske vrednosti opazovanih enot na prvem faktorju) pa ne moremo zadostiti naši raziskovalni zvedavosti. Odločili smo se, da storimo še drugi korak. Pri tem se nismo oprli na že razvite modele in teoretske napotke, temveč smo se odločili za preizkus analitičnega postopka – kot že v predhodnem koraku – metode razvrščanja v skupine. S tem smo si odprli možnost preverjanja domnev o tipologijah religioznosti. Preizkusili smo, kako se razvrščajo enote glede na značilne konfiguracije odgovorov na petnajst vprašanj. Ker gre za merjenje razsežnosti notranje religioznosti, opravljena analiza odgovarja na vprašanje, v koliko značilnih skupin se opazovana populacija uvrsti in ali so te skupine smiselne in pojasnljive. Kot sledi iz opisov v nadaljevanju, smo opravili štiri zaporedne preizkuse – razvrščanje v dve, tri in štiri skupine. Preizkuse smo opravili na vzorcu sedmih držav – za vsako posebej in za vse skupaj – in torej tudi na slovenskem vzorcu. Oglejmo si rezultate te analize.

Preizkus z *dvema skupinama* pokaže, da prva od njih združi nosilce verovanj na vseh opazovanih petnajstih kazalcih, torej vse z visoko notranjo religioznostjo, medtem ko druga skupina poveže vse nereligiozne oz. je le-ta bolj ali manj omejena na vero v boga in dušo. Delitev v *tri skupine* populacijo razdeli: najprej v skupino, ki se na razsežnosti notranje religioznosti uvrsti najnižje (deloma izstopa le verovanje v dušo), dalje, v skupino, ki se na to razsežnost uvršča visoko na vseh petnajstih kazalcih, in končno, v tretjo skupino, ki se na tej razsežnosti uvršča nekako v sredino in zanjo je značilno, da nekatere izraze verovanj v celoti sprejema (npr. vero v boga, v dušo, pa tudi v nebesa itd.), ne sprejema pa negativnih oz. represivnih izrazov verovanj in se giblje v dvomu med končnostjo in upanjem v posmrtno življenje. Še korak dlje v smeri notranjega razčiščevanja pomeni razvrstitev v *štiri skupine*, pri čemer je za prvo značilna odsotnost vsake religioznosti (z

izjemo delnega verovanja v dušo), za drugo najvišji izrazi religioznosti v vsem obsegu petnajstih kazalcev, medtem ko je za tretjo skupino značilen močan poudarek na verovanju v boga (koncepta vera v boga ter ortodoksnost, ki zadevata boga, dušo in vstajenje). Za četrto skupino je značilno, da iz celotnega obsega treh konceptov izbira le vero v boga, dušo, vstajenje in čudeže.

Tipologija notranje religioznosti

Na podlagi obeh opravljenih preizkusov (faktorske analize in razvrščanja v skupine) uvajamo v nadaljnjo analizo novo razsežnost notranjo religioznost,¹⁸ ki enote razvršča v tri skupine oz. tipe. Izkazalo se je namreč, da je taka razčlenitev razsežnosti notranja religioznost dovolj izrazita, jasna in hkrati dovolj enostavna. Tri skupine ponazarjajo tri temeljne opcije v izražanju notranje religioznosti.

Tip A: Za to skupino je značilno, da se v celotnem obsegu petnajstih kazalcev razvršča na dno oz. povsem nizko. Izpraznjenost religijskih vsebin je glavna značilnost; verovanja na nizki ravni pa so povezana s pojmom duša, bog in vstajenje. Torej: tip A, nereligiozni (tabela 9).

Tabela 9: Nova spremenljivka: Tipologija notranja religioznost – frekvenčna porazdelitev

	Datoteka	TIP A (nereligiozni)	TIP B (avtonomno religiozni)	TIP C (cerkveno religiozni)
Notranja	SLO 18-65	60,1%	21,2%	18,7%
vernost	7 Drž. 18-65	49,1%	24,2%	26,7%

Tip B: To skupino bi lahko označili kot svetno oz. individualizirano religiozno. Pri tem gre za izbirno sprejemanje ponujenih religijskih konceptov vera v boga, vera v posmrtno življenje in ortodoksnost, pri čemer je izrazit poudarek na pozitivnih, permisivnih in optimističnih sestavinah krščanskega kozmosa verovanj. V to skupino se uvrščajo individualni religijski koncepti, ki odstopajo od cerkvenega razumevanja vernosti, nosilcev teh izbir pa nikakor ne moremo označiti kot nereligiozne. To skupino bomo v nadaljevanju poimenovali: tip B, avtonomno religiozni.

Tip C: Ta skupina označuje visoko religioznost, ki se potrjuje v vsem obsegu petnajstih kazalcev. Lahko bi jo označili kot cerkveno oz. zapovedano, skladno s cerkvenim naukom, ortodoksno, dogmatsko religiozno skupino. V tem konceptu se sicer skrivajo tudi odkloni in variacije pri izražanju individualne religioznosti, vendar so manj izraziti in maloštevilni. To skupino bomo v nadaljevanju poimenovali: tip C, cerkveno religiozni.

¹⁸ Vsak od petnajstih vključenih kazalcev je rekodiran tako, da je potrjeni religiozni vsebini (soglašam, v celoti soglašam) pripisana vrednost 1; vse preostale vsebine odgovorov pa so rekodirane v vrednost 0.

Tričlena tipologija, ki je bila modelsko vsiljena, pa ustreza tudi izhodiščnemu pričakovanju. Enote opazovanja smo na ta način razvrstili v tri tipe oz. tri sorazmerno velike skupine, primerne za nadaljnjo analizo. Tričlena tipologija ustreza tudi naravnemu razumevanju bistva pojava religioznosti, ki se izraža v tem, da ene označujemo kot religiozne, druge kot nereligiozne, tretje pa kot nekaj vmes. Tričlena tipologija poleg jasne razpoznave, in torej enoznačnega razvrščanja enot v oba skrajna tipa, omogoča tudi razpoznavo vmesne skupine kot skupine, ki le deloma prevzema in pritrjuje izrazom katoliške religioznosti, se pa vendarle v veliki meri osredotoča na izražanje verovanja v boga in v dušo. Glede na mnogoplastnost pojava notranje religioznosti pa seveda nismo pričakovali, da bodo posamezni odkriti tipi oz. skupine povsem enoznačni in da bodo torej prehajali drug v drugega. Uporabljen postopek razvrščanja v tri skupine je določil kriterijske položaje posameznim enotam in jih potisnil v najbližji ustrezen tip. Pri pregledu rezultatov razvrščanja v štiri oz. pet skupin se je namreč pokazalo, da oba polar na tipa, tip A in C, le ne bistveno spreminjata svoje obrise, medtem ko se enote, uvrščene v tip B, razvrščajo v več podskupin, ki bi jih glede na specifično razvrščanje izražanja religioznosti sicer lahko poimenovali, zaradi njihove razdrobljenosti pa bi jih le težko spremljali pri nadaljnji statistični analizi.

Razsežnost notranja religioznost: preizkus razvrstitve v tri skupine

Uporabo razsežnosti notranje religioznosti in njeno členitev na tri skupine lahko ponazorimo na več načinov.

Najprej lahko opravimo preizkus s pomočjo faktorskih vrednosti (faktor 1 – nerotiran) in prikazom srednjih vrednosti za vsako skupino posebej. Na vzorcu sedmih držav skupaj in posebej za Slovenijo se potrди uporabnost tričlene delitve (tabela 10).

Tabela 10: Razsežnost notranje religioznosti (tip A, B, C – povprečje)

TIP	Slov (povprečje)	Sedem držav (povprečje)
TIP A (nereligiozni)	-,86	-,89
TIP B (avtonomno religiozni)	,25	,34
TIP C (cerkveno religiozni)	1.24	1,32

V naslednjem koraku lahko prikažemo deleže treh tipov notranje religioznosti v vzorcih sedmih držav skupaj in v slovenskem vzorcu (tabela 11).

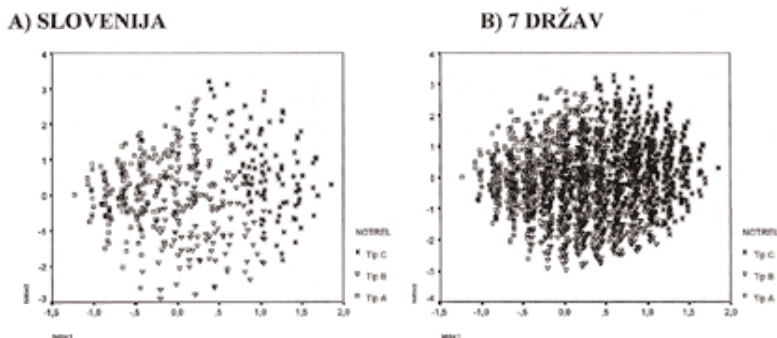
Tabela 11: Notranja religioznost – deleži po tipih na slovenskem vzorcu in vzorcu sedmih držav

TIP	Slov (v %)	Sedem držav (v%)
TIP A (nereligiozni)	60.1	49.1
TIP B (avtonomno religiozni)	21.2	24.2
TIP C (cerkveno religiozni)	18.7	24.7
Aufbruch	100 % (N= 1000)	100 % (N=7000)

Pojav notranje religioznosti je tako na novo dimenzioniran v prostoru sedmih vzhodno- in srednjeevropskih držav: Tako odkrijemo, da se slaba polovica vseh anketirancev (49.1 %) uvršča v Tip A (nereligiozni), dobra četrtina (26.7 %) v tip C (cerkveno religiozni) in slaba četrtina (24.2 %) v Tip B (avtonomno religiozni). Seveda pa nas pri tem posebej zanima položaj Slovenije, ki značilno odstopa od stanja v sedmih državah. Delež tipa A je izrazito večji, delež tipa C pa izrazito manjši. Kam se Slovenija uvrsti na tej razsežnosti med sedmimi državami, bomo pokazali v sklepnih ugotovitvah.

Preden začnemo razglabljati o pomenu razvrstitve na tričleni razsežnosti notranje religioznosti, jo poizkušajmo utrditi in dodatno utemeljiti njeno uporabnost. To lahko storimo z vključevanjem sociodemografskih spremenljivk, z vključevanjem nadaljnjih religijskih spremenljivk in s preizkusom nekaterih vrednotnih konceptov. Prvi dve smeri analize bomo v okviru tega poročila le nakazali, tretjo pa prepustili posebni obdelavi. Čeprav analize in prikazi zajemajo sedem držav, se bomo pri opisovanju bolj ali manj omejevali na opisovanje pojava religioznosti v Sloveniji.

Slika 1: Porazdelitev enot (Slovenija, 7 držav) glede na tridelno tipologijo (A–nereligiozni, B–avtonomno religiozni, C–cerkveno religiozni) v prostoru faktorja1 in faktorja2, ki ga tvori v analizo vključenih 15 spremenljivk (vera v boga, globoka religioznost in ortodosknost)

Notranja religioznost – razkrivanje povezav glede na spol, starost in izobrazbo

Spol. Na ravni vzorca sedmih dežel se potrdi pričakovana zveza med uvrstitvijo v tri skupine notranje religioznosti in spolom (tabela 12/A). Delež moških je med nevernimi (TIP A) značilno višji (54.7 %) kot delež žensk (45.3 %); delež žensk je med cerkveno vernimi (TIP C) močno višji (58.3 %) kot med moškimi (41.7 %). To se potrdi tudi na vseh sedmih nacionalnih vzorcih, vendar bolj ali manj izrazito in na različnih ravneh. Tako npr. med Poljaki in Poljakinjami prevladuje visoka religioznost, med Čehinjami in Čehi, Madžarkami in Madžari, Slovenci in Slovenkami itd. pa sorazmerno nižja religioznost, vendar v vseh primerih ženske izstopajo z višjo uvrstitvijo na tej razsežnosti.

Starost. Vpliv starosti na uvrstitve v tri skupine ni izrazit in enosmeren. Očitno je, da je uvrščanje anketirancev, pripadnikov različnih starostnih razredov, v tri tipe notranje religioznosti deloma pod vplivom starih, deloma pa novih socializacijskih konceptov. Po deležu cerkveno vernih (TIP C) najmlajši sicer zaostajajo za povprečjem, vendar ne bistveno (tabela 12/B).

Tabela 12: Notranja religioznost in socio-demografske spremenljivke

	Datoteka	TIP A (nereligiozni)	TIP B (avtonomno religiozni)	TIP C (cerkveno religiozni)	Skupaj
A) Spol					
Moški	SLO nad 18	52,6%	27,2%	20,2%	460=100%
	SLO 18-65	53,5%	27,0%	19,5%	441=100%
	7 DRŽ. 18-65	55,0%	22,3%	22,8%	3423=100%
Ženske	SLO nad 18	43,7%	29,4%	26,9%	551=100%
	SLO 18-65	45,4%	30,7%	23,9%	456=100%
	7 DRŽ. 18-65	43,6%	25,9%	30,5%	3577=100%
B) Starost					
18-29	SLO nad 18	50,9%	30,3%	18,9%	228=100%
	7 DRŽ. 18-65	53,3%	21,1%	25,7%	1964=100%
30-44	SLO nad 18	53,1%	26,4%	20,5%	292=100%
	7 DRŽ. 18-65	50,5%	23,3%	26,2%	2469=100%
45-54	SLO nad 18	48,0%	27,4%	24,6%	175=100%
	7 DRŽ. 18-65	49,9%	25,2%	24,9%	1304=100%
55-65	SLO nad 18	41,9%	33,1%	25,0%	172=100%
	7 DRŽ. 18-65	39,3%	29,6%	31,1%	1262=100%
66 +	SLO nad 18	37,1%	25,7%	37,1%	140=100%
	7 DRŽ. 18-65	-	-	-	-
C) Izobrazba					
Osnovna šola ali manj	SLO nad 18	28,2%	35,6%	36,3%	284=100%
	SLO 18-65	33,3%	36,8%	29,9%	204=100%
	7 DRŽ. 18-65	32,4%	33,1%	34,4%	1261=100%
Strokovna, poklicna šola	SLO nad 18	45,9%	32,5%	21,6%	255=100%
	SLO 18-65	43,6%	34,7%	21,8%	225=100%
	7 DRŽ. 18-65	55,0%	22,5%	22,5%	1936=100%
Srednja šola z maturo	SLO nad 18	59,6%	23,4%	17,1%	334=100%
	SLO 18-65	59,2%	23,6%	17,2%	314=100%
	7 DRŽ. 18-65	51,0%	22,4%	26,6%	2576=100%
Višja, visoka šola	SLO nad 18	59,8%	19,7%	20,5%	127=100%
	SLO 18-65	58,1%	20,5%	21,4%	117=100%
	7 DRŽ. 18-65	52,7%	21,5%	25,8%	1211=100%
Skupaj	SLO nad 18	47,2%	28,7%	24,1%	
	SLO 18-65	48,8%	29,2%	22,0%	
	7 DRŽ. 18-65	49,1%	24,2%	26,7%	

Vpliv starosti na izražanje religioznosti smo analizirali tudi na podlagi faktorjskih vrednosti (faktor 1 - nerotiran; x za starostne skupine - tabela 13).

Tabela 13: Izražanje religioznosti po starostnih skupinah (faktor 1; povprečje za starostne skupine)

Starostne skupine	(povprečje)	
	Slov	Sedem držav
- 18 do 29 let	-,28	-,06
- 30 do 44 let	-,29	-,03
- 45 do 54 let	-,20	-,04
- 55 do 65 let	-,13	,21
Skupaj	-,24	,00

Iz prikaza lahko razberemo, da v opazovanih sedmih državah (skupaj) negativna zveza med izražanjem religioznosti in starostjo še vedno prevladuje, čeprav neizrazito. Ta ugotovitev velja bolj ali manj za vse nacionalne vzorce.

Izobrazba. Iz tabele 12/C je mogoče ugotoviti, da je zveza med pripadnostjo trem skupinam na razsežnosti notranje religioznosti ter pripadnostjo izobrazbenim skupinam pričakovana in potrjena. Osnovnošolsko izobraženi anketiranci so dosti pogosteje razvrščeni med vernike (tipa C in B) kot med nevernike (tip A); in obratno: anketiranci z višjo izobrazbeno stopnjo se pogosteje razvrščajo med nevernike kot med vernike. Preizkus s srednjimi vrednostmi potrjuje, da uvrstitev na razsežnosti notranje religioznosti značilno upada z naraščanjem stopnje izobrazbe. To velja za vzorec sedmih držav in tudi za vse posamične nacionalne vzorce. Na slovenskem vzorcu opazimo značilen premik med osnovnošolsko in poklicno izobraženimi in med poklicno izobraženimi in srednje izobraženimi, medtem ko med srednje izobraženimi in visoko izobraženimi razlik ni.

Preizkus notranja religioznost z drugimi kazalci religioznosti

Za potrjevanje koncepta notranje religioznosti je pomemben preizkus z alternativnimi kazalci religioznosti. Kot smo pokazali na začetku, je v konceptu raziskave Aufbruch (1997) vrsta uporabnih kazalcev religioznosti, na tem mestu pa se omejimo le na dva:

(a) izjava o religioznosti (V198)

(b) verska praksa – udeleževanje verskih obredov (V197)

V vseh zgornjih primerih gre za alternativne spremenljivke znotraj istega širšega koncepta, namreč raziskovanje pojava religioznosti v vsej njegovi celovitosti in mnogoplastnosti. Preizkus nove razsežnosti notranje religioznosti s temi spremenljivkami poteka ob domnevi, da gre v bistvu za kopičenje vzporednih znakov. Pri tem gre brez dvoma tudi za širitev in poglobljanje opazovanja pojava religioznosti. Sicer pa je prav, da pričakovano povezanost vključenih novih spremenljivk religioznosti z dimenzijo notranje religioznosti pojasnimo posamič:

(a) Izjava o vernosti, religiozna samoopredelitev: vprašanje, prikazano v tabeli 14, je od anketirancev terjalo samoopredelitev na lestvici religioznosti. Z lestvico je

bila merjena moč religioznosti. Anketiranci v 10 državah so tako odgovarjali na vprašanje "Ne glede na to, ali hodite v cerkev ali ne, ali bi zase rekli, da ste...?" Sledila je lestvica odgovorov, ki je z dobljenimi rezultati za Slovenijo in vseh sedem držav skupaj prikazana v tabeli 15.

Tabela 14: Notranja religioznost in izjava o vernosti (Q198)

	Datoteka	TIP A	TIP B	TIP C	Skupaj
izrazito neveren	SLO nad 18	97,0%	3,0%		101=100%
	SLO 18-65	96,6%	3,4%		88=100%
	7 DRŽ. 18-65	82,1%	8,1%	9,8%	990=100%
bolj neveren	SLO nad 18	93,6%	4,8%	1,6%	125=100%
	SLO 18-65	93,0%	5,2%	1,7%	115=100%
	7 DRŽ. 18-65	75,9%	16,5%	7,6%	834=100%
niti veren niti neveren	SLO nad 18	68,6%	25,7%	5,7%	261=100%
	SLO 18-65	69,6%	25,7%	4,8%	230=100%
	7 DRŽ. 18-65	74,6%	18,0%	7,4%	1288=100%
še kar veren	SLO nad 18	17,4%	44,3%	38,3%	447=100%
	SLO 18-65	17,2%	46,2%	36,6%	377=100%
	7 DRŽ. 18-65	26,0%	37,1%	36,9%	2738=100%
zelo močno veren	SLO nad 18	1,6%	15,9%	82,5%	63=100%
	SLO 18-65	2,3%	13,6%	84,1%	44=100%
	7 DRŽ. 18-65	22,9%	19,6%	57,5%	1035=100%
Skupaj	SLO nad 18	47,4%	28,5%	24,1%	997=100%
	SLO 18-65	48,9%	29,0%	22,0%	854=100%
	7 DRŽ. 18-65	48,7%	24,3%	27,0%	6885=100%

Tabela 15: (Oseбно) religiozno samoopredeljevanje anketirancev v desetih državah (v %)

	Izrazito, oz. bolj neverni (1, 2)	Niti verni, niti neverni (3)	Še kar verni (4)	Zelo močno verni (5)	Srednja vrednost
Vzhodna Nemčija	55	19	23	2	2.34
Hrvaška	11	13	43	34	3.92
Litva	8	25	61	6	3.62
Poljska	6	20	54	20	3.85
Romunija	18	19	51	12	3.53
Slovaška	27	19	14	11	3.14
Slovenija	23	27	44	5	3.20
Češka	56	17	21	6	2.40
Ukrajina	26	16	50	7	3.18
Madžarska	34	12	37	17	3.15
Skupaj 10 držav	27	18	43	12	3.26

Iz pregleda v tabeli 15 izhaja, da se v povprečju desetih držav dobra četrtnina vseh (27 %) opredeljuje kot nereligioznih in dobra polovica vseh (55%) kot še kar vernih oz. zelo močno vernih (slednjih 12%); slaba petina respondentov pa ostaja neopredeljena. Glede na samoopredelitev po stopnji religioznosti izstopajo anketiranci iz Hrvaške in za njimi iz Poljske ter Litve z nadpovprečno visokim deležem religioznih in na drugi strani anketiranci iz nekdanje Vzhodne Nemčije in Češke s prevladujočim deležem nereligioznih; Slovenija in Madžarska sta nekako v sredi med skrajnima skupinama. Posebej si oglejmo Slovenijo. Glede na delež zelo močno vernih (5 %) se uvršča skupaj z anketiranci iz nekdanje Vzhodne Nemčije (2 %) ter Čehi, Ukrajinci in Litvanci (6-7 %) v spodnji del lestvice. Daleč pred vsemi prednjačijo Hrvati (34 %) in Poljaki (20 %), sledijo pa jim že Madžari (17 %). Med slovenskimi anketiranci najmočneje izstopa opredelitev "še kar verni" (44 %), najvidneje, glede na vse druge države pa izstopa opredelitev "niti verni niti neverni" (27 %). Preostali (23 %) se opredeljujejo bodisi kot "izrazito neverni" (10 %) bodisi kot "bolj neverni" (13 %).

Preizkus s tipologijo notranje religioznosti (tip A, B, C) razkriva obseg neskladnosti opredeljevanj anketirancev. Seveda lahko pričakujemo, da se bo večji del tistih, ki sprejemajo večino krščanskih verovanj, opredelil kot "zelo močno verni" oz. "še kar verni". Zelo verjetno je tudi, da se bo pokazalo, da večji del tistih, ki so se tako subjektivno opredelili, sprejema večino krščanskih verovanj - vendar ne vsi. Odstopanja bodo bolj ali manj značilna in še posebej izrazita pri anketirancih v mediarnih položajih. Seveda tudi v tem primeru velja predpostavka o pozitivni povezanosti z notranjo religioznostjo: anketiranci, ki se sami opredeljujejo kot (sploh) nereligiozni, so uvrščeni pretežno v tip A, medtem ko so anketiranci, ki se opredeljujejo kot zelo religiozni, pretežno uvrščeni v tip C. Analiza kaže na značilna odstopanja pri vzorcu sedmih držav, saj je med zelo vernimi v tip A (nereli-

gionzi) uvrščena kar slaba četrtnina respondentov iz te skupine oz. med (sploh) nereligioznimi kar dvanajstina ali več v tipa B in C. Za slovenski vzorec ta odstopanja niso značilna in so zgolj izjema. V glavnem pa se tudi v tem primeru potrdi smiselnost tridelne tipologije notranje religioznosti, kar lepo ponazarja prehodna skupina samoopredeljenih (niti verni niti neverni). Za to skupino velja, da je več kot v dveh tretjinah primerov uvrščena v tip A, v četrtini vseh primerov v tip B, medtem ko se v tip C uvršča le z majhnim deležem (okoli 5 %).

(b) *Religijska praksa – udeleževanje verskih obredov.* Tomka in Zulehner (1999, 2000) opredelita osebno religioznost s pomočjo dveh razsežnosti: z osebno religioznostjo oz. verovanjem ter religijsko prakso. Pri slednji gre za osebno religijsko prakso oz. za udeleževanje dogajanja v religiozni skupnosti, torej predvsem za obiskovanje verskih obredov. Glede udeleževanja verskih obredov v različnih cerkvah veljajo različna pravila, ki pa so v katoliški cerkvi še posebej jasno določena: velja namreč stroga obveza udeleževanja nedeljskih verskih obredov. Med katoliškimi verniki po eni ter protestantskimi in pravoslavni po drugi strani lahko pričakujemo značilne razlike. Pri slednjih namreč obveznost udeleževanja nedeljske maše ni tako ostro določena.

Na vprašanje: "Če ne upoštevate porok, pogrebov in krstov, kako pogosto se udeležujete verskih obredov v cerkvi?" smo dobili odgovore, ki kažejo, da je na ravni sedmih držav nekako petina (19.8 %) takih, ki redno tedensko ali pogosteje obiskujejo verske obrede. Dalje, slaba sedmina vseh (13.8 %), ki obiskujejo nedeljske obrede vsaj enkrat mesečno, četrtnina vseh (24.7 %), ki obrede obiskujejo večkrat v letu, ob velikih praznikih, šestina vseh (16.5 %), ki verske obrede obiskujejo še redkeje, in četrtnina vseh (25.1 %), ki se verskih obredov sploh ne udeležujejo.

Glede na omenjeno normo udeleževanja verskih obredov v krščanskih verskih skupnostih in razlik med njimi lahko pričakujemo značilne razlike glede rednega udeleževanja verskih obredov med opazovanimi sedmimi državami.

Tako je, denimo, največ rednih obiskovalcev (tedensko ali pogosteje) med prebivalci Poljske (53.3 %), Slovaške (33.3 %) in Hrvaške (25 %), sledijo pa Slovenija (20.3 %), Madžarska (13.6 %), Litva (10.5 %) in na zadnjem mestu Češka (8.9 %). Med opazovanimi desetimi državami za Češko zaostajata še Ukrajina (7.9 %) in nekdanja Vzhodna Nemčija (3.1 %), medtem ko je v Romuniji kljub prevladujočemu pravoslavju udeleževanje verskih obredov značilno višje (25.3 %). Skladno s tem so opazne razlike v deležih abstinentov (nikoli, redkeje kot ob velikih praznikih). Med opazovanimi sedmimi državami na prvo mesto stopa Češka s tremi četrtinami abstinentov (74.4 %), za njo že bistveno zaostaja Madžarska z dobro polovico (54.6 %) abstinentov, nato pa Slovaška (39.2 %) in Slovenija (38.8 %) z okoli dvema petinama, Hrvaška (28.1 %) in Litva (27.7 %), medtem ko je abstinentov verskih obredov na Poljskem le slaba dvanajstina (7.9 %).

Tabela 16: Notranja religioznost in obiskovanje verskih obredov (Q197)

	Datoteka	TIP A	TIP B	TIP C	Skupaj
Nikoli	SLO nad 18	86,0%	10,7%	3,3%	243=100%
	SLO 18-65	85,9%	11,3%	2,8%	213=100%
	7 DRŽ. 18-65	89,6%	7,9%	2,5%	1669=100%
Redko	SLO nad 18	66,9%	26,1%	7,0%	142=100%
	SLO 18-65	69,1%	26,0%	4,9%	123=100%
	7 DRŽ. 18-65	71,5%	18,5%	10,0%	1028=100%
večkrat na leto, ob velikih praznikih	SLO nad 18	49,3%	38,0%	12,8%	274=100%
	SLO 18-65	49,6%	37,6%	12,8%	242=100%
	7 DRŽ. 18-65	50,6%	30,6%	18,8%	1651=100%
najmanj enkrat mesečno	SLO nad 18	23,8%	41,0%	35,2%	122=100%
	SLO 18-65	24,1%	41,1%	34,8%	112=100%
	7 DRŽ. 18-65	21,4%	39,5%	39,2%	983=100%
tedensko, enkrat ali večkrat	SLO nad 18	5,8%	31,1%	63,1%	225=100%
	SLO 18-65	6,3%	33,1%	60,6%	175=100%
	7 DRŽ. 18-65	9,1%	28,9%	62,0%	1593=100%
vsak dan, enkrat ali večkrat	SLO nad 18			100,0%	3=100%
	SLO 18-65			100,0%	1=100%
	7 DRŽ. 18-65		18,8%	81,3%	48=100%
Skupaj	SLO nad 18	47,7%	28,4%	23,9%	1009=100%
	SLO 18-65	49,2%	29,0%	21,8%	866=100%
	7 DRŽ. 18-65	49,1%	24,2%	26,8%	6972=100%

Povezanost med notranjo religioznostjo in udeleževanjem cerkvenih oz. verskih obredov je podana in značilna (glej tabelo 16). Tako med vsakotedenskimi obiskovalci cerkvenih obredov močno prevladujejo cerkveno religiozni, medtem ko med neobiskovalci cerkvenih obredov še izraziteje nereligiozni anketiranci. Skladno s svojo avtonomno religioznostjo se anketiranci tipa B pretežno uvrščajo med priložnostne (večkrat letno, enkrat mesečno) obiskovalce cerkvenih obredov. Značilno pa spet izstopa, da del cerkveno religioznih (tip C) ne obiskuje verskih obredov redno tedensko, ampak redkeje, le priložnostno, pa tudi dejstvo, da del nereligioznih - in to kar značilen del - obiskuje verske obrede ob večjih praznikih oz. priložnostno. Vse to dodatno pritrjuje ugotovitvi, da je pojav nereligioznosti večplastno prehodni in močno socialno in kulturno določen, medtem ko se del vernih sprošča cerkvenih obvez in iz kozmosa krščanskih verovanj pripravlja svoje osebne izbire, svoje lastne religijske koncepte. Značilno izstopa tudi dejstvo, da neverni deloma vstopajo tudi v religijski in kulturni prostor cerkve in se sicer iz različnih nagibov udeležujejo cerkvenih obredov.

* * *

Tako smo ponazorili povezanost med spremenljivko notranja religioznost in nakazanimi alternativnimi spremenljivkami religioznosti (na podlagi obeh slovenskih vzorcev in na vzorcu sedem držav skupaj). Preizkus povezanosti je pokazal, da so zveze podane in značilne. Pokazalo pa se je tudi, da te povezave v posameznostih niso vselej dosledne in da so pogosto tudi protislovne. Ob tehtanju, kateri od obeh spremenljivk religioznosti, namreč posamičnim ali novi kompleksni razsežnosti notranje religioznosti pripišemo težo, se odločamo za slednjo. Pri tem pa se zastavlja vprašanje, kaj vpliva na to, da posamezniki, ki ne sprejemajo osnovnih izrazov krščanskega verovanja itd. v odgovoru na neposredno vprašanje zatrdijo, da so bolj (ali manj) verni. Kaj vpliva na to, da posamezniki, ki izražajo verovanje v boga ali ki so cerkveno aktivni itd., hkrati ne sprejemajo osnovnih izrazov krščanskega verovanja? In obratno, da posamezniki – sicer mnogo manj pogosto – sprejemajo večino ali vse oblike verovanj, izjavljajo, da sploh niso verni, da ne verujejo v boga, itd.? Ali gre predvsem za protislovnost v naravi religijske zavesti ali na to vplivajo kake druge, zunanje okoliščine? Brez dvoma oboje hkrati. Del nakazanih protislovij pa je posledica omejenih metodoloških okvirov, v katerih je potekala raziskava.

Kljub vsemu se pokaže, da se anketiranci v vseh državah na razsežnosti notranje religioznosti glede na alternativne spremenljivke religioznosti v največji meri uvrščajo pravilno. Vsi preizkusi potrdijo, kot smo že ugotovili, da so zveze med notranjo religioznostjo in uvedenimi spremenljivkami religioznosti intenzivne, da se potrditve kopičijo in da so zveze izrazite in značilne. Uporabnost razsežnosti notranje religioznosti je tudi s tem potrjena.

Pojav religioznosti v Sloveniji in šestih srednje- in vzhodnoevropskih državah – poizkus nove tipologije

Po vseh prikazanih analizah lahko na podlagi nove razsežnosti notranje religioznosti podamo opis stanja religioznosti v vzhodno- in srednjeevropskih državah. Razsežnost vsebuje tri osnovne tipe (ne)religioznosti, namreč, tip A – nereligiozne, tip B – avtonomno religiozne (ali prehodni tip) in tip C – cerkveno religiozne. Na začetku tega sestavka smo že pokazali, kako se na tej razsežnosti razvršča Slovenija v primerjavi z državami Vzhodne in Srednje Evrope. Za Slovenijo smo ugotovili, da od srednje- in vzhodnoevropskega povprečja značilno odstopa s povečanim deležem nevernih in značilno manjšim deležem vernih obeh tipov. V tabeli 17 pa je pregled členitve religioznosti za vseh sedem opazovanih držav za vsako posebej. Če Slovenijo primerjamo s preostalimi šestimi državami, vidimo, da se skupaj s Češko in Madžarsko uvršča v skupino držav z nizko stopnjo cerkvene religioznosti. Na nasprotnem polu sta Poljska in Hrvaška, ki ju označuje visok delež cerkveno religioznih. Vmes pa se najdetata Slovaška in Litva.

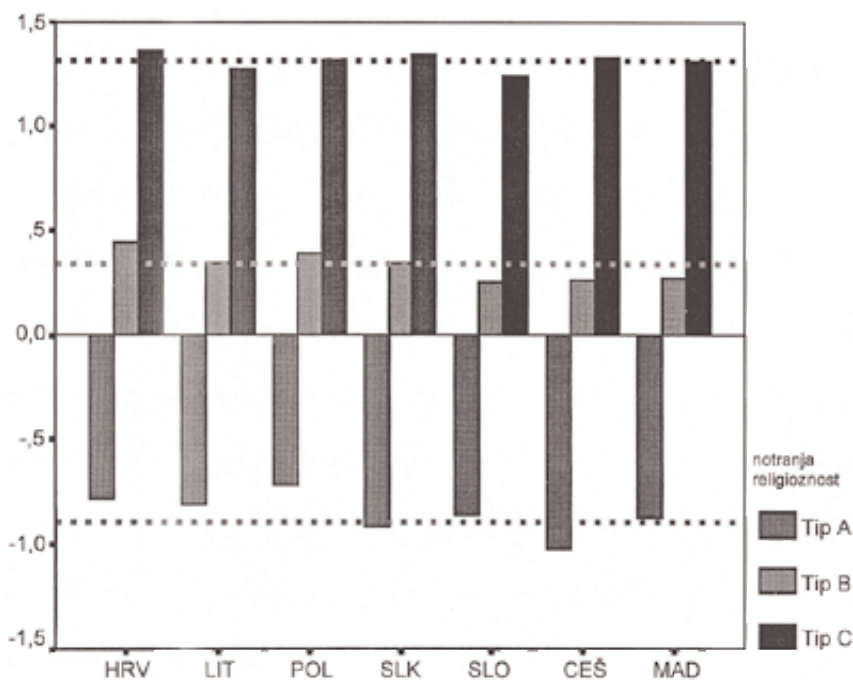
Tabela 17: Nova spremenljivka: Notranja religioznost v sedmih državah Vzhodne in Srednje Evrope

Država	TIP A	TIP B	TIP C
Hrvaška	30,6%	29,8%	39,6%
Litva	40,9%	29,2%	29,9%
Poljska	21,3%	34,1%	44,6%
Slovaška	48,7%	23,3%	28,0%
Slovenija	60,1%	21,2%	18,7%
Češka	76,8%	11,9%	11,3%
Madžarska	65,5%	19,7%	14,9%
Skupaj	49,1%	24,2%	26,7%

Tudi na tej ravni smo opravili preizkus in potrditev nove razsežnosti notranje religioznosti. Preizkus smo opravili tako, da smo za vsako od sedmih držav in za vse skupaj (slika 2) preverili skladnost uvrstitev enot v tipologijo A – C še z razporejanjem srednjih vrednosti uvrščenih skupin (faktor 1 nerotiran; 15 trditev, ki so vključene v tri obravnavane koncepte). Rezultat preizkusa, ki je prikazan v tabeli 18, pokaže visoko skladnost (za vsako od sedmih držav) med tipologijo in srednjimi vrednostmi (faktorja 1) za tipe A – C. Vidi se tudi, da so razlike v posameznih državah večje, kar še posebej velja za Češko.

Tomka in Zulehner (1999) sta v obdelavi in analizi gradiva iz iste raziskave na ravni vseh desetih vključenih držav, raziskujoč religioznost prebivalstva, prišla do podobnih ugotovitev. V postopku strnjevanja posamičnih empiričnih podatkov sta oblikovala dvanajst novih razsežnosti, ki pokrivajo celoten vsebinski obseg raziskave religioznosti. V naslednjem koraku sta jih vključila v faktorsko analizo, ki je izoblikovala dva faktorja, torej dve novi celoviti razsežnosti. Prvo sta poimenovala kot “socioreligioznost”, drugo pa kot “posledice religije”. “Socioreligioznost” je vsebinsko mnogo širša kot v naši analizi izoblikovane razsežnosti religioznosti, saj poleg vseh izrazov verovanj vključuje še religijsko prakso, vse oblike povezanosti z religijo, religijsko izkušnjo, smisel religioznosti itd. To, kar je v okviru presoje uporabnosti nove razsežnosti religioznosti in njene tričlene tipologije pomembno, je porazdelitev enot, torej ugotavljanje razsežnosti pojava. Členitev indeksa “socioreligioznost” daje naslednji rezultat: zelo šibka 15 %; šibka 27%; močna 48 %; zelo močna 10 %.

Slika 2: Notranja religioznost – potrditev tipologije (A, B, C) s srednjimi vrednostmi faktorja 1 po državah

Dobljen izid seveda ni neposredno primerljiv s porazdelitvijo pri razsežnosti "notranja religioznost" (tip A, B, C), saj Tomka-Zulehner v analizo vključujeta tudi anketirance iz nekdanje NDR ter Romunije in Ukrajine, torej ene države z izrazito nizkim in dve državi z izrazito visokim religijskim statusom. Njena analiza med močno oz. zelo močno religiozne uvrsti 58 % vzorca zajetih desetih držav, preostalih 42 % pa med nizko oz. zelo nizko socioreligiozne.

Tabela 18: Notranja religioznost in 7 držav – potrditev tipologije (A, B, C) s srednjimi vrednostmi faktorja 1 po državah

Država	Notranja religioznost	Srednja vrednost	Standardni odklon	N
Hrvaška	TIP A	-,78	,35	306
	TIP B	,44	,38	298
	TIP C	1,36	,33	396
	Skupaj	,43	,96	1000
Litva	TIP A	-,81	,35	409
	TIP B	,34	,37	292
	TIP C	1,28	,35	299
	Skupaj	,15	,95	1000
Poljska	TIP A	-,72	,37	213
	TIP B	,39	,38	341
	TIP C	1,32	,33	446
	Skupaj	,57	,86	1000
Slovaška	TIP A	-,92	,33	487
	TIP B	,34	,38	233
	TIP C	1,35	,35	280
	Skupaj	,01	1,03	1000
Slovenija	TIP A	-,86	,32	601
	TIP B	,25	,34	212
	TIP C	1,24	,37	187
	Skupaj	-,24	,90	1000
Češka	TIP A	-1,02	,27	768
	TIP B	,26	,33	119
	TIP C	1,33	,38	113
	Skupaj	-,60	,86	1000
Madžarska	TIP A	-,87	,32	655
	TIP B	,27	,37	197
	TIP C	1,31	,37	149
	Skupaj	-,32	,88	1000
Skupaj	TIP A	-,89	,33	3439
	TIP B	,34	,37	1692
	TIP C	1,32	,35	1870
	Skupaj	,00	1,00	7000

Z našo tipologijo notranje religioznosti pa smo na ravni vzorcev sedmih držav prišli do razmerja 51 : 49, če med religiozne štejemo vse enote, ki so se uvrstile v tip C (cerkveno religiozni) in tip B (avtonomno religiozni). Na podlagi Tomka-Zulehnerjeve analize se na indeksu socioreligioznosti države razvrščajo takole: najvišje Poljska, nato Hrvaška, ki ji sledita Litva in Slovaška, nato pa Slovenija, Madžarska in Češka. Uvrstitev držav na lestvici socioreligioznosti je povsem enaka uvr-

stitvi na podlagi tipologije notranje religioznosti. Enaka je tudi razvrstitev glede na delež nereligioznih (tip A). Tako navedbe iz Tomka-Zulehnerjeve analize samo dodatno potrjujejo utemeljenost uporabe razsežnosti notranje religioznosti. Vrnimo se torej k našim podatkom.

Ugotovimo lahko, da se vprašani v sedmih državah pri notranji religioznosti razvrstijo nekako pol na pol na religiozne in nereligiozne. Nereligiozni so sora zmerno trdna skupina, ki jo nasploh označuje nizko sprejemanje krščanskih verovanj, z izjemo verovanj v boga in dušo, torej dveh oblik krščanskih verovanj, ki sta sicer neznatno, vendar tudi v tej skupini prisotni. Religiozni vidno razpadejo na dve podskupini, nekako na dve polovici, pri čemer je nekaj več (26.7 %) vseh anketirancev uvrščenih v kategorijo cerkveno religioznih (tip C), nekaj manj (24.2 %) pa v kategorijo avtonomno religioznih (tip B). Odstopanja po državah so statistično značilna in pretežno skladna s pričakovanji. Skladno s tem je na vrhu lestvice religioznosti Poljska, ki izkazuje 44.6 % cerkveno religioznih, sledi pa ji Hrvaška, kar je bolj presenetljivo,¹⁹ in šele za njo se uvrstita Litva in Slovaška; na drugem polu te lestvice so Slovenija, Madžarska in Češka, torej tri države, v katerih prevladujejo uvrstitve med nereligiozne (tip A) v obsegu od 60 do 77 %. Skrajnosti sta dve sosednji državi, namreč Poljska s skoraj 79 % religioznega prebivalstva in Češka s skoraj 77 % nereligioznega prebivalstva.

* * *

Glede na velike razlike v stopnji religioznosti v opazovanih sedmih državah, ki jih v celoti potrjuje tudi preizkus z alternativnimi razsežnostmi religioznosti, se lahko vprašamo, kaj jih povzroča. Seveda se zavedamo omejenih možnosti objektivnega raziskovanja pojava religioznosti. Te se deloma kažejo v raziskovalnem "dimenzioniranju" pojava. Hkrati pa ne dvomimo, da je rezultat, do katerega smo prišli, spoznavno pomemben, torej da dokaj pristno prikazuje pojav religioznosti. Razlike med državami po stopnji odmerjene religioznosti so tako velike, da jih lahko pojasnjujemo le v povezavi z različnimi družbenimi, političnimi in kulturno-religijskimi razmerami in razvojem teh družb. Vseh sedem držav pripada skupini t. i. "srednje- in vzhodnoevropskih" držav, torej gre za države t. i. komunističnega izvora; za vseh sedem držav velja, da so v zadnjega pol stoletja pripadale istemu tipu politične in družbenogospodarske ureditve; za štiri od teh držav celo velja, da so se razvijale znotraj dveh skupnih držav, namreč Češka in Slovaška znotraj Češkoslovaške republike, Slovenija in Hrvaška pa znotraj Jugoslavije; za vse te države velja tudi, da je v njih delovala bolj ali manj izrazita ideološka represija in da je bilo omejeno svobodno izražanje vere; v večini gre tudi za države znotraj t. i. vzhodnega bloka, ki jih je označevala visoka stopnja zaprtosti do Zahoda itd. Ob vsem tem pa gre vendarle za sedem držav z izrazitimi posebnostmi in značilnostmi v kulturnozgodovinskem in političnem razvoju - in torej za sedem izrazito

¹⁹ Glede na podatke o stanju religioznosti na Hrvaškem sredi osemdesetih let in pred tem, ko je na podlagi povpraševanja o osebni vernosti Hrvaška izrazito zaostajala za Slovenijo, prehitela pa jo je v izražanju civilne religioznosti.

različnih držav. To se kaže tudi v religijskih tradicijah teh držav,²⁰ ki se med seboj močno razlikujejo, kot med Slovenijo in Hrvaško in še posebej med Češko in Poljsko kot skrajnostima.

Ali torej ni enoten političnosistemski okvir: avtoritaren, enostrankarski, komunistični sistem tista skupna določilnica, ki je vplivala na oblikovanje oz. omejevanje izražanja religijske zavesti prebivalstva teh držav? Odgovor ni enostaven, pa vendarle je prej nikalen. Očitno pol stoletja delovanja komunističnega sistema v Vzhodni Evropi ni zabrisalo kulturnih sledov, vzorcev, tradicij, vrednotenj, ki se v desetletju po njegovem razpadu spet polno izražajo. Ta sistem ni bil le nedemokratičen, gospodarsko neuspešen, temveč je bil očitno tudi ideološko neuspešen, oz. je bila njegova "uspešnost" v različnih državah in v različnih družbenokulturnih in političnih razmerah bistveno različna. Glede na izsledke primerljivih raziskav religioznosti v državah Zahodne Evrope si dovolimo sklepati, da bi skupna uvrstitev zahodnoevropskih in vzhodnoevropskih dežel pri razsežnosti notranje religioznosti pokazala, da se zahodnoevropske države pri tem ne bi razvrščale bistveno drugače kot vzhodnoevropske – namreč diferencirano. Potrdila bi, da uvrščanje držav določajo predvsem njihove zakoreninjene družbenokulturne strukture po eni strani ter dinamika družbenorazvojnih procesov in globalizacija v njih po drugi. Krščanske verske skupnosti in cerkve se torej bolj, kot se zdi na podlagi površnega presojanja, spopadajo z istimi civilizacijsko-kulturnimi problemi tako na zahodu kot tudi na vzhodu Evrope.

LITERATURA

- Beckford, J. in Luckmann, Th. (ur.) (1989): *The Changing Face of Religion*, London (Sage).
- Boss-Nuennig (1972): *Dimensionen der Religiosität, Zu Operationalisierung und Messung religiöser Einstellungen*, Mainz-München (Kaiser-Grünwald).
- Flere, Sergej et. all. (1992): *Uvod v sociologijo*, Ljubljana (Uradni list).
- Flere, Sergej; Kerševan, Marko (1995): *Religija in (sodobna) družba, Uvod v sociologijo religije*, Znanstveno in publicistično središče, Zbirka Alfa 1/95, Ljubljana.
- Inglehart, Ron (1998): *Modernisierung und Postmodernisierung. Kultureller, wirtschaftlicher und politischer Wandel in 43 Gesellschaften*, Frankfurt.
- Kerševan, Marko (1975): *Religija kot družbeni pojav*, Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Kerševan, Marko (1992): *Vstop v krščanstvo drugače*, CZ, Ljubljana.
- King, M.; Hunt, R. (1969): "Measuring the religious variable", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 8.
- Klages, Helmut (1984): *Wertorientierungen im Wandel. Rückblick, Gegenwartsanalyse, Prognosen*, New York.
- Krošl, J. (1973): *Uvod v pastoralno sociologijo*, Mohorjeva družba, Celje.
- Künzlen, G. (1994): *Der Neue Mensch, Zur säkularen Religionsgeschichte der Moderne*, München.
- Le Bras, G. (1955/56): *Etudes de Sociologie Religieuse*, I-II, Paris.
- Luckmann, Thomas (1991): *Die unsichtbare Religion*, Frankfurt (Suhrkamp).

²⁰ Smrke, M. (1996): *Religija in politika spremembe v deželah prehoda, Znanstveno publicistično središče, Ljubljana*.

- Martin, David (1978): *A General Theory of Secularization*, New York.
- Pantić, Dragomir (1988): *Klasična i svetovna religioznost, Socijalno-psihološko istraživanje stanovnika beogradskog regiona*, Univerzitet u Beogradu, Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnenje, Beograd.
- Pollack, Detlef (1998): *Religiöser Wandel in Mittel- und Osteuropa*, in: *Religiöser Wandel in den postkommunistischen Ländern Ost- und Mitteleuropas*, Würzburg.
- Rode, Franc.; Roter, Zdenko (ur.) (1984): *Science and Faith*, Ljubljana-Rim.
- Roter, Zdenko (1973): *Cerkev in sodobni svet, Razvoj katoliškega nauka o socializmu, komunizmu, marksizmu in ateizmu*, *Misel in čas*, Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Roter, Z.; Kerševan, M. (1982): *Vera in nevera v Sloveniji. Cerkevna religioznost*, Obzorja, Maribor.
- Smrke, Marjan (1996): *Religija in politika, Spremembe v dežalah prehoda, Znanstveno in publicistično središče*, Zbirka Forum 4/96, Ljubljana
- Tomka, Miklós; Maslauskaitė Aušra mit Navickas, Andrius; Toš, Niko und Potočnik, Vinko (1999): *Religion und Kirchen in Ost (Mittel) Europa: Ungarn, Litauen, Slowenien, (Gott nach dem Kommunismus)*. Ostfildern: Schwabenverlag.
- Tomka, Miklós; Zulehner, Paul. M. (1999): *Religion in den Reformländern Ost(Mittel)Europas*, Ostfildern.
- Tomka, Miklós; Zulehner, Paul. M. (2000): *Religion im gesellschaftlichen Kontext Ost(Mittel)Europas, (Gott nach dem Kommunismus)*. Ostfildern: Schwabenverlag.
- Vrcan, Srdjan (1986): *Od krize religije do religije krize*, Školska knjiga, Zagreb.
- Zulehner, Paul, M. (1991): *Vom Untertan zum Freiheits Künstler. Religion im Leben der Österreicher 1970-1990*, Herder, Wien.
- Zulehner, Paul, M.; Denz, Hermann (1993): *Wie Europa lebt und glaubt, Europäische Wertestudie*, Patmos Verlag Düsseldorf.